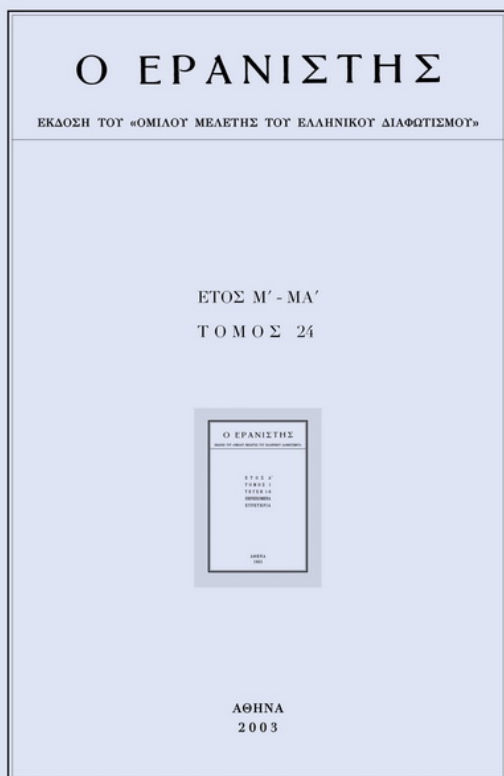

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Το χειρόγραφο του «Χρονογράφου του Δαπόντε» και η λύση ενός αινίγματος. Το χφ Κυριαζή 4 της Γενναδείου

Μάχη Παϊζή-Αποστολοπούλου

doi: [10.12681/er.6](https://doi.org/10.12681/er.6)

To cite this article:

Παϊζή-Αποστολοπούλου Μ. (2003). Το χειρόγραφο του «Χρονογράφου του Δαπόντε» και η λύση ενός αινίγματος. Το χφ Κυριαζή 4 της Γενναδείου. *The Gleaner*, 24, 85-94. <https://doi.org/10.12681/er.6>

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΤΟΥ «ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΔΑΠΟΝΤΕ»
ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΕΝΟΣ ΑΙΝΙΓΜΑΤΟΣ

Τὸ χφ Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου

I

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ έγιναν ευρύτερα γνωστά δύο έργα τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε, ὁ «Χρονογράφος» καὶ οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», ὅταν ὁ Κων. Σάθας δημοσίευσε τὸ 1872 τὸ πρῶτο¹ καὶ ὁ Émile Legrand ὀκτὼ χρόνια ἀργότερα τὸ δεύτερο.² Καὶ οἱ δύο εἶχαν χρησιμοποιεῖσι τὸ ἴδιο χειρόγραφο, ποὺ μάλιστα παρεῖχε ἐχέγγυα ἰδανικῆς γιὰ ἓναν ἐκδότῃ πηγῆς, καθὼς ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ φερόμενου ὡς συγγραφέα, τοῦ Δαπόντε, μὲ στρωτὴ γραφὴ χωρὶς δυσκολίες στὴν ἀνάγνωσι. Κανένα πρόβλημα λοιπὸν γιὰ τοὺς ἐκδότες· ἡ πηγὴ ἦταν ὑπεράνω ὑποψίας καὶ οἱ φιλολογικὲς τοὺς ἱκανότητες δεδομένες.

Ἡ πατρότητα ὠστόσο τοῦ «Χρονογράφου» ἀμφισβητήθηκε πρόσφατα, ὅταν ἐντοπίστηκε ἓνα ἄλλο χειρόγραφο, ποὺ περιεῖχε τὸ ἴδιο ἔργο, ἓνα χειρόγραφο γραμμένο ἀπὸ ἓναν ἄλλο γραφέα, ἔγκυρο καὶ γνωστὸ γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν πιστότητά του, τὸν λόγιό συλλέκτη τοῦ 18ου αἰῶνα Νικόλαο Καρατζά.³ Ἡ ἔρευνα ποὺ προκλήθηκε κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ «Χρονογράφος» —ἢ, σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο ποὺ ἀναφέρεται στὰ χειρόγραφα, ἢ «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτ, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπρουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Ἀχμέτ, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτ, ἐπιτροπεύοντος τηρικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ»— δὲν ἀνήκει στὸν Κωνσταντῖνο Δαπόν-

1. Κων. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 1–70.

2. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες, Éphémérides Daces*, τ. 1–3, Παρίσι 1880–1888.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀπόκειται σήμερα στὸ Σπουδαστήριό Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Εὐλόγιου Κουρίλα, ὅπου ἔφερε τὸν ἀρ. 5 τῆς μικρῆς συλλογῆς χειρογράφων ποὺ διέθετε· βλ. περισσότερα γιὰ τὴν τύχῃ τῆς βιβλιοθήκης Κουρίλα στὴ μελέτῃ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος–Π. Δ. Μιχαηλάρης–Μάχη Παῖζη, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο ποὺ ἐλάνθανε: τὸ «χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίου Ἀργολίδος». Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995), 86–88.

τε αλλά στον Δημήτριο Ραμαδάνη, άγνωστο ως τη στιγμή τής αποκάλυψης συγγραφέα, άφου ως τώρα δέν έχουμε έντοπίσει άλλες συγγραφικές έπιδόσεις του.⁴

Έμειναν ώστόσο κάποια ζητήματα που δέν στάθηκε δυνατό νά διευκρινιστούν, διότι τó χειρόγραφο που είχαν χρησιμοποιήσει και οι δύο έκδό-τες λάνθανε άπό τότε που τελευταίος ό Émile Legrand έξέδωσε άπό αυτό τó έργο του Δαπόντε «Δακικαί Έφημερίδες».⁵

Τό κεντρικό πρόβλημα που άνέκυψε ήταν τó γεγονός ότι τó κείμενο του «Χρονογράφου» που δημοσίευσε ό Σάθας δέν ήταν ταυτόσημο με έκείνο που παρέδιδε τó χειρόγραφο του Καρατζά· κάποιες διαφορές μάλιστα ήταν τόσο καίριες, ώστε στη μορφή που είχε τó κείμενο που δημοσίευσε ό Σάθας νά διαφαίνεται ή άπόπειρα πνευματικής ιδιοποίησης του έργου. Ένα τέτοιο σημείο ήταν, για παράδειγμα, ή παράλειψη του χρονικού στίγματος που συσχέτιζε τó συγγραφέα τής «Έστορίας των συμβάντων» με τó σουλτάνο Μεχμέτ Δ΄: στο χειρόγραφο του Καρατζά, στο όποιο, όπως είπαμε, ως συγγραφέας φέρεται ό Δημήτριος Ραμαδάνης, διαβάζουμε στην πρώτη κιόλας φράση: «Έν ταῖς ήμέραις μας έστάθη βασιλεύς των Όθωμανών ό σουλτάν Μεχμέτης...»· στην έκδοση όμως του Σάθα παραλείπεται ή άρχή τής φράσης και ή διατύπωση είναι «Ό σουλτάν Μεχμέτης...». Ό Ραμαδάνης ήταν σύγχρονος του Μεχμέτ —είχε γεννηθεί μετάξυ του 1665 και του 1670 και ό Μεχμέτ Δ΄ κατείχε τó θρόνο άπό τó 1648 ως τó 1687— έπομένως τó χρονολογικό στίγμα άνταποκρινόταν στα πράγματα. Ό Κωνσταντίνος Δαπόντες όμως γεννήθηκε τó 1714, 27 όλόκληρα χρόνια μετά την εκθρόνιση του Όθωμανού μονάρχη, όποτε άν ή διατύπωση «έν ταῖς ήμέραις μας» παρέμενε, άκύρωνε τή δυνατότητα νά θεωρηθεί έργο δικό του.

Οί «ύποπτες» διαφορές που έντοπίστηκαν άνάμεσα στα δύο κείμενα με όδηγησαν νά ύποστηρίξω πώς πρόδιδαν τήν πρόθεση του Δαπόντε νά ιδιοποιηθεί άλλότριους κόπους.⁶ Καθώς όμως δέν είχαμε τήν ίδια τήν πηγή, τó

4. Βλ. τή σχετική μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σέ άφάνεια», Ό Έρανιστής 20 (1995), 20-35.

5. Βλ. τή σημ. 2.

6. Στην Ι΄ Έπιστημονική Συνάντηση που οργάνωσε στη μνήμη του Άλχη Άγγέλου ό Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Έλληνικών του Τμήματος Φιλολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. τον Όκτώβριο του 2002, με τόν τίτλο *Τά άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Ζητήσεις τής πολιτισμικής ιστορίας και τής θεωρίας τής Λογοτεχνίας*, είχα συγκεντρώσει και παρουσίασα, χωρίς νά έχω έντοπίσει άκόμα, τότε, τó χειρόγραφο, όλα τά σημεία του κειμένου που πρόδιδαν τήν πρόθεση αυτή του Δαπόντε. Η άνα-

χειρόγραφο δηλαδή που χρησιμοποιήθηκε για την έκδοση, υπήρχε και τὸ ἀμυδρό, ἔστω, ἐνδεχόμενο ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὶς ἀλλαγές στὸ κείμενο νὰ ἦταν ὁ Σάθας. Κατὰ συνέπεια, ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ μελέτη τοῦ χειρογράφου ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἐκδοση ἦταν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ἀφοῦ θὰ ἔλυνε τὰ ζητήματα ποὺ εἶχαν τεθεῖ.

II

Ὁ Émile Legrand στὴν εἰσαγωγή τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων» εἶχε τὴν πρόνοια νὰ δώσει μιὰ ἀρκετὰ λεπτομερὴ περιγραφή τῆς χειρόγραφης πηγῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξέδωσε τὸ κείμενο: μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο καὶ διαπίστωνε ὅτι ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου τοῦ Δαπόντε.⁷ Ἦταν χειρόγραφο μικροῦ 4ου σχήματος, μὲ 46 φύλλα στὴν ἀρχὴ χωρὶς ἀρίθμηση καὶ 608 ἀριθμημένες σελίδες. Στὰ 46 φύλλα ὑπῆρχε πῖνακας τῶν περιεχομένων καὶ οἱ σελίδες 1–99 περιεῖχαν τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων»· τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε δὲν σημειωνόταν στὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ὁ Legrand συνηγοροῦσε, μαζί μὲ τὸν Σάθα, πὼς ἦταν πόνημα δικό του. Οἱ σελίδες 100–114 ἦταν λευκὲς καὶ στίς σ. 115–608 ποὺ ἀκολουθοῦσαν περιέχονταν οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες».⁷

Τὸ χειρόγραφο ποὺ φυλάσσεται στὴ συλλογὴ τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης στὴν Ἀθήνα καὶ φέρει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ K[υριαζή] 4 ἔχει ὅλα τὰ κωδικολογικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ μνημονεύει ὁ Legrand. Οἱ σημερινὲς διαστάσεις του, 205 × 170 χιλ., εἶναι βέβαια μικρότερες ἀπὸ τὸ 4ο σχῆμα· ὅμως εἶναι φανερό πὼς μὲ τὴ νεότερη στάχωση ποὺ δέχτηκε τὸ χειρόγραφο τὸν 20ὸ αἰῶνα οἱ διαστάσεις του μειώθηκαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ βιβλιοδέτη. Αὐτὸ τὸ δεδομένο συνδυαζόμενο μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Legrand, «format petit in-4°», ἐπιτρέπει νὰ ξεπεράσουμε τὴ μικρὴ αὐτὴ ἀναντιστοιχία, καθὼς μάλιστα τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα συνηγοροῦν ἀπολύτως: 46 φύλλα ποὺ περιέχουν πῖνακα περιεχομένων, στίς σ. 1–99 βρίσκουμε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», οἱ σ. 100–114 εἶναι λευκὲς καὶ στίς σ. 115–608 περιέχονται οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Ἐπὶ πλεόν ὅλο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Kaisáριου Δαπόντε. Εἶναι φανερό πὼς πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε ἀποτελέσει τὴν πηγὴ γιὰ τὶς δύο ἐκδόσεις τοῦ 19ου αἰῶνα ποὺ ἀναφέ-

κοίνωση, μὲ τὸν τίτλο «Ἀναζητώντας τὰ ὄρια μιᾶς πνευματικῆς ιδιοποίησης: θύμα ἢ θύτης ὁ Kaisáριος Δαπόντες;», θὰ δημοσιευτεῖ στὸν τόμο τῶν Πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου ποὺ ἐτοιμάζεται.

7. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. VIII–IX.

ραμε, γιὰ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε παραχωρήσει ὁ κτήτοράς του Γεώργιος Μαυροκορδάτος στὸν Σάθα καὶ στὸν Legrand.

III

Πρὶν περάσουμε στὴ λύση τῶν ζητημάτων ποὺ εἴχαμε θέσει, ἃς παρακολουθήσουμε κάποιους κρίκους τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου ποὺ ἐντοπίσαμε.

Μιὰ μαρτυρία τοῦ Χριστόφορου Φιλητᾶ, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν *Πανδώρα* τοῦ 1859, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε ἕναν παλαιότερο κάτοχο τοῦ χειρογράφου: πρόκειται γιὰ τὸν νομισματολόγο Παῦλο Λάμπρο. Ὁ Χ. Φιλητᾶς περιγράφει κάποια χειρόγραφα ποὺ μελέτησε καὶ σημειώνει πῶς ἐλπίζει ὅτι «ὁ φιλόμουσος αὐτῶν κάτοχος Κ[ύριος] Λάμπρος θέλει στήση τὴν προσοχὴν του εἰς ἐκεῖνα, ... ἂν ποτε συλλάβῃ τὴν ἰδέαν ἐκδόσεως μέρους αὐτῶν».⁸ Ἀνάμεσά τους καὶ τὸ δηλούμενο ὡς «ΧΕΙΡΟΓΡ. ΙΑ'», ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ χειρόγραφο Κ 4 τῆς Γενναδείου.

Τὸ χειρόγραφο παρέμενε στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου ὥς τὸ 1871. Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος φαίνεται πῶς πληροφορήθηκε γιὰ τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ, ζήτησε ἀπὸ τὸν κάτοχό του, τὸν Παῦλο Λάμπρο, νὰ τὸ μελετήσει. Τὸν ἐνδιέφερε, διότι ἐτοίμαζε τὴ μελέτη του «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», ἡ ὁποία θὰ δημοσιευτεῖ στὴν *Πανδώρα* τὸ 1871, καὶ τὸ χειρόγραφο περιεῖχε βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο. Ὁ Οἰκονόμος σημείωσε στὸ δημοσίευσμά του πῶς τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀντλήσε «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτᾶν Μεχμέτ”... Εὐρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν... Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ, ὅπερ εἶδομεν πρῶην παρὰ τῷ ἀγαθῷ ἡμῶν φίλῳ Π. Λάμπρῳ».⁹ Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο βρισκόταν ὥς τὸ 1871 στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου.

Ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος εἶχε ἐντοπίσει —πιθανότατα καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ— ὅτι ὁ Π. Λάμπρος διέθετε τὸ χειρόγραφο αὐτό, καὶ τὸ 1866 διατύπωνε τὴν ἐπιθυμία νὰ τὸ ἀποκτήσει. Σὲ μιὰ ἐπιστολή του ἀπὸ τὴ Βιέννη, μὲ ἡμερομηνία 29 Μαρτίου 1866, πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο γράφει: «Καὶ ἐπειδὴ περὶ Δαπόντε ὁ λόγος, ποῖαν σπουδαιότητα ἔχει τὸ χειρόγραφον τοῦ Λάμπρου; ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τὸ ἀγοράσῃ τις».¹⁰

8. *Πανδώρα* 9 (1859), 447.

9. Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμος, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», *Πανδώρα* 22 (1871), 314.

10. Νίκια Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, Γεώργιος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος (1839-1902).

Τὸ χειρόγραφο τὸν ἐνδιέφερε γιὰ δύο λόγους: ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ἀλλὰ κυρίως διότι περιεῖχε τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες», ἔργο ποὺ ἀναφερόταν στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ προγόνου του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Θεωροῦσε ὅμως πῶς ὁ Λάμπρος, διακεκριμένος νομισματολόγος ἀλλὰ καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὸ ἐμπόριο τῶν βιβλίων, ἦταν «ἀδιακρίτως ἀκριβός».¹¹ Φαίνεται ὥστόσο πῶς τελικὰ ὁ Μαυροκορδάτος ὑπέκυψε στὸν πειρασμὸ —καθὼς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου πληροφωρήθηκε ὅτι τὸ χειρόγραφο περιεῖχε στοιχεῖα καὶ γιὰ τὸν πρόγονό του Ἀλέξανδρο— καὶ ἔτσι τὸ χειρόγραφο πέρασε στὴ βιβλιοθήκη του. Αὐτὸς ἦταν ἄλλωστε ποὺ θὰ τὸ παρὰχωρήσει στὸν Κωνσταντῖνο Σάθα καὶ στὸν Émile Legrand.

Ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γεώργιου Μαυροκορδάτου φαίνεται πῶς ἀπέκτησε τὸ χειρόγραφο ὁ Δαμιανὸς Κυριαζῆς, γιὰ νὰ περιέλθει, μαζὶ μὲ ἄλλα 31 ἀκόμα χειρόγραφα ἀπὸ τὴ συλλογὴ του, στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.¹²

IV

Μὲ γνωστὴ πλέον καὶ προσιτὴ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ ἔκδοση τοῦ «Χρονογράφου», μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα ποὺ εἶχαν ἀνακύψει ἀπὸ τὴν ἔρευνα καὶ νὰ ἐλέγξουμε τὶς ὑποθέσεις ποὺ εἶχαμε διατυπώσει τόσο γιὰ τὴν πατρότητα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν αὐτουργία τῆς πνευματικῆς ἰδιοποίησης τοῦ ἔργου.

Διαπιστώνουμε λοιπὸν πῶς ὁ Σάθας ἐξέδωσε πιστὰ τὸ κείμενο ποὺ βρῆκε ἀντιγραμμένο στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε. Οἱ εἰκασίες ποὺ εἶχαμε διατυπώσει γιὰ τὴν «ἀθωότητα» τοῦ Σάθα ἐπιβεβαιώνονται καὶ τώρα εἵμαστε βέβαιοι πῶς ὅλες τὶς ἀλλαγές στὸ κείμενο τὶς ἐπέφερε ὁ Δαπόντες. Ὅπως εἶχαμε ὑποθέσει, πρόθεσή του δὲν ἦταν νὰ ἀντιγράψει ἓνα ἔργο διορθώνοντάς, σιωπηρὰ ἔστω καὶ κατὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, κά-

¹⁰ Ὁ σχολιαστής, ὁ ἱστοριοδίφης, ὁ συλλέκτης. Μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του, Ἀθήνα 1996, σ. 123.

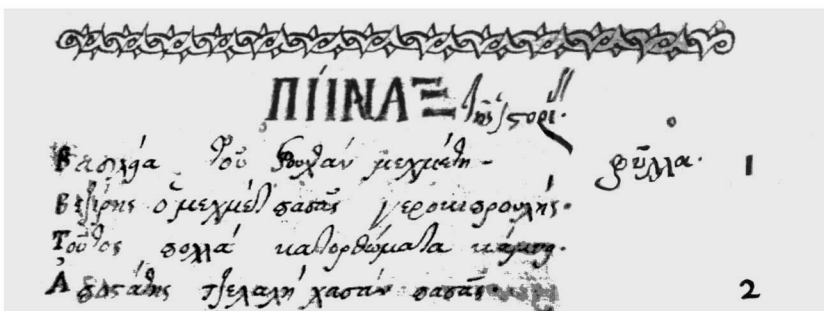
¹¹ Στὸ ἴδιο, σ. 117.

¹² Ἐνα ἄλλο μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ πέρασε στὸ Μουσεῖο Μπενάκη: ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε ποὺ περιέχει τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες»· γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βλ. περὶ σσότερα πρὶν κάτω, στὴν ἐνότητα V. Γιὰ τὸν Δαμιανὸ Κυριαζῆ (1890–1948) καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη βλ. ὅσα δημοσιεύτηκαν στὸ ἐντυπο *Τὰ Νέα τῶν φίλων* [τοῦ Μουσείου Μπενάκη], Ὀκτώβριος–Δεκέμβριος 1985, σ. 19 κ.έ.

ποια λεκτικά ή πραγματολογικά στοιχεία στα όποια ο συγγραφέας του έργου είχε, κατά τη γνώμη του, αστοχήσει. Όπως δείχνουν οι συγκεκριμένες επεμβάσεις του, πρόθεσή του ήταν να ιδιοποιηθεί το κείμενο του Ραμαδάνη, αρχίζοντας από το σημείο που πρόδιδε ότι το έργο είχε συνταχθεί σε προγενέστερη εποχή.

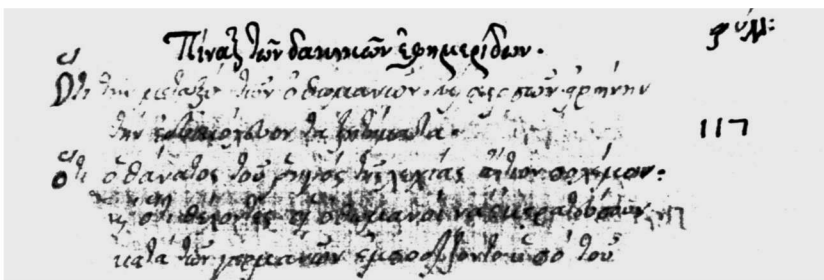
Όσο για την αλλαγή του τίτλου, για το πώς ή «Ιστορία των συμβάντων» έγινε «Χρονογράφος», ή απάντηση υπάρχει στο ίδιο το χειρόγραφο: τα ακόλουθα κωδικολογικά στοιχεία δίνουν τη λύση στο αίνιγμα.

Ο Δαπόντες εγκαινίασε το χειρόγραφό του με έναν έκτενη πίνακα περιεχομένων, ο οποίος αρχίζει στο φ. Γ' με την επιγραφή «Πίναξ», όπου

Χρ Γενναδείου, Κυριαζή 4, φ. Γ'

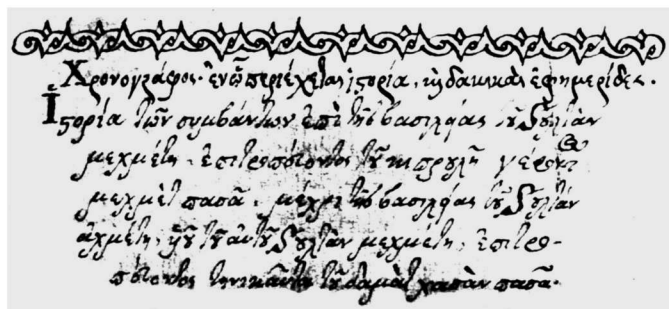
καταγράφονται τα περιεχόμενα και των δύο έργων που περιέχονται στο χειρόγραφο. Κάποιος μεταγενέστερος χρήστης θέλησε να διακρίνει τα περιεχόμενα των δύο έργων· πλάι λοιπόν στη λέξη «Πίναξ» συμπλήρωσε «της Ιστορίας», ενώ όταν αρχίζαν τα περιεχόμενα του δεύτερου έργου έγραψε στο επάνω μέρος του φ. VII: «Πίναξ των δακικων έφημερίδων». Ως έδω

Χρ Γενναδείου, Κυριαζή 4, φ. VII'

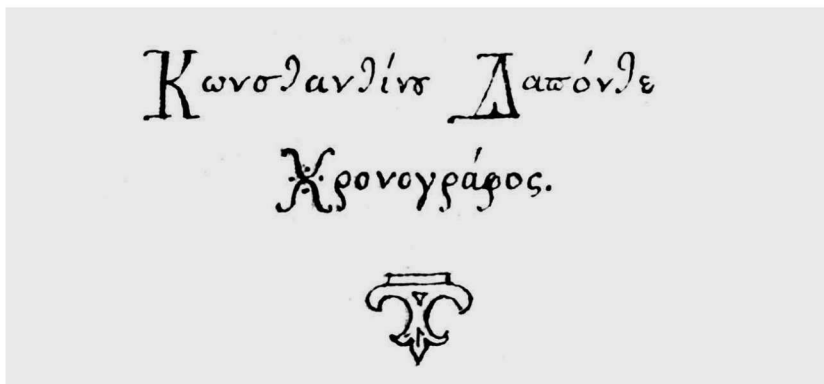
καμία ἀναφορὰ στὸν ὄρο «Χρονογράφος». Μετὰ τοὺς πίνακες, στὴ σ. 1, ἄρχιζε τὸ κείμενο τοῦ πρώτου ἔργου· ὁ τίτλος του, γραμμένος μὲ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπρουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ» καὶ στὴ σ. 115 ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου ἔργου: «Δακικαὶ ἐφημερίδες, ἥτοι συμβεβηκότα τετραετοῦς μάχης Ὁθωμανορρόσσων, πρὸς δε καὶ Ἀουστριακῶν, μέχρις ἔτους 1739, συλλεχθέντα ἀπὸ τε πρωτοτύπων γραμμάτων, καὶ αὐτοπτῶν ἀνλικῶν τῆς ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας, αὐθεντεύοντος Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου, παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε, τοῦ ἐκ νήσου Σκοπέλου, δευτέρου γραμματικοῦ τῆς αὐτοῦ Ὑψηλότητος, καὶ κονσουλοῦ τῶν Ἰγγλέζων».

Ὁ μεταγενέστερος κάτοχος τοῦ χειρογράφου, ἐκεῖνος ποὺ εἶχε θελήσει νὰ διακρίνει τοὺς πίνακες περιεχομένων συμπληρώνοντας μὲ τὸ χέρι του συνοπτικὰ τοὺς τίτλους στοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦσε καθένas, εἶχε ἀκόμα μία πρωτοβουλία: θέλησε νὰ προσδιορίσει τὰ δύο ἔργα μὲ μιὰ ἐπιγραφή ἐνδεικτικὴ τοῦ περιεχομένου τους. Ἐγγραψε λοιπὸν στὴ σ. 1, ἀνάμεσα στὸ διακοσμητικὸ ἐπίτιτλο ποὺ εἶχε σχεδιάσει ὁ Δαπόντες καὶ στὸν τίτλο τοῦ πρώτου ἔργου, τὴν ἐπιγραφή: «Χρονογράφος, ἐν ᾧ περιέχεται Ἱστορία, καὶ δακικαὶ ἐφημερίδες». Κάποιος ἄλλος κάτοχος πρόσθεσε ἕνα λευκὸ φύλλο πρὶν ἀπὸ τὴ σ. 1 —τὸ φύλλο ποὺ ἔχει ἀριθμηθεῖ ὡς φ. XLVI— καὶ σημείωσε σὲ αὐτὸ μὲ κόκκινη μελάνη τὴν ἐπιγραφή «Κωνσταντίνου Δαπόντε Χρονογράφος». Τὸ πρῶτο λάθος εἶχε μὲν συντελεστεῖ: ἡ προσγραφή καὶ τῶν δύο ἔργων στὸν Δαπόντε. Θὰ ἀκολουθήσει ὅμως ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους καὶ ἄλλο: ἡ λέξις «Χρονογράφος», ποὺ εἶχε χρησιμοποιοῦναι γιὰ νὰ δηλώσει τὸν

ιστορικό χαρακτηρήκαί τῶν δύο ἔργων, θὰ ἀποδοθεῖ μόνο στὸ πρῶτο, τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», ἡ ὁποία θὰ συνδεθεῖ πλέον ὀριστικά μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε καὶ μὲ τὸν τίτλο «Χρονογράφος».

Χρ Γενναδείου, Κυριαζή 4, φ. XLVI[†]

Ἄς σημειώσουμε πάντως πῶς ὁ πρῶτος ποὺ εἶδε τὸ χειρόγραφο τὸν 19ο αἰώνα καὶ μᾶς ἔδωσε τὶς πρῶτες πληροφορίες, ὁ Χριστόφορος Φιλητάς, ἦταν προσεκτικός καὶ ἀπέδωσε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» σὲ «ἀνώνυμον συγγραφέα», τὸν ὁποῖο διέκρινε ἀπὸ τὸν «συγγραφέα τοῦ Δευτέρου μέρους [τοῦ χειρογράφου] Κωνσταντῖνον Δαπόντε». ¹³ Δὲν ἔδειξαν ὅμως τὴν ἴδια προσοχή καὶ οἱ ἐπόμενοι μελετητὲς τοῦ χειρογράφου.

Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ δημοσίευσε —στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο— τὴν ἄποψη πῶς ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἦταν ἔργο τοῦ Δαπόντε. Περιγράφοντας τὴν πηγή ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὶς πληροφορίες του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο σημειώνει: «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Μεχμέτη” κλπ. ἦν συνέγραψεν ὁ μακαρίτης Δαπόντες. Εὔρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν τούτου Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ...». ¹⁴ Ἀλλὰ καὶ ὁ Σάθας δὲν ἔδωσε σημασία στὴν προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ Φιλητᾶ γιὰ τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ πρῶτου ἔργου ἦταν διαφορετικός ἀπὸ τὸν δηλούμενο ρητὰ στίς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» Κωνσταντῖνο Δαπόντε. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Legrand, ὅχι μόνο προσυπέγραψε τὸ λάθος τῶν δύο Ἑλλή-

13. Πανδώρα 9 (1858), 446.

14. Πανδώρα 22 (1871), 314.

νων συναδέλφων του, ἀλλὰ διέκρινε καὶ φιλολογικοῦ τύπου ἐνδείξεις ποὺ ἐπικύρωναν τὴν ἀπόδοση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» στὸν Δαπόντε.

Συμπέρασμα: ἡ πρόθεση τοῦ Δαπόντε νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη δὲν ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον ποτὲ ρητὰ· δὲν συμπεριέλαβε τὸ ἔργο στὸν κατάλογο τῶν συγγραφῶν του, τὴν «Εἵδησιν» ὅπως τὸν ὀνόμασε, μολονότι τὸν ἐνημέρωνε σχολαστικά,¹⁵ οὔτε σημείωσε σὲ κάποιο σημεῖο τοῦ ἔργου τὸ ὄνομά του, πράγμα ποὺ ἔκανε στὴν προμετωπίδα τῶν «Δακιῶν Ἐφημερίδων». Ὅμως τὶς ἀπαιτούμενες προσαρμογὲς τοῦ κειμένου τὶς ἔκανε· αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ πρόθεση ὑπῆρχε καὶ μπόρεσε νὰ στεριώσει στὸ ἔδαφος τῆς ἀπροσεξίας τῶν μεταγενεστέρων καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ μὲ τρόπο πανηγυρικό, καθὼς μελετητὲς ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκδότης τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» τοῦ πρόσθεσαν ἕναν ἀκόμα τίτλο στὴν οὕτως ἢ ἄλλως πλουσιώτατη συγγραφικὴ του δράση.

V

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἂς ἐπανέλθουμε στὸ ἔργο «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», στὸ ὁποῖο σημείωσε ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες ρητὰ τὸ ὄνομά του. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου αὐτοῦ Ἐ. Legrand εἶχε ὑπόψη του, ὅπως εἶπαμε, καὶ ἕνα δεύτερο χειρόγραφο, αὐτόγραφο καὶ αὐτὸ τοῦ Δαπόντε, ποὺ περιεῖχε τὸ ἴδιο ἔργο. Εἶχε περιέλθει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ μεγάλου λογοθέτη τοῦ Πατριαρχείου Σταυράκη Ἀριστάρχη, ὁ ὁποῖος τοῦ τὸ παραχώρησε νὰ τὸ μελετήσῃ, ὅταν πλέον εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐκτύπωση τοῦ κειμένου τῶν «Ἐφημερίδων» μὲ βάση τὸ χειρόγραφο Μαυροκορδάτου.¹⁶ Ὁ Legrand ὥστόσο συνέκρινε τὰ δύο χειρόγραφα —ὑποστήριξε μάλιστα πὼς τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀριστάρχη ἦταν τὸ «πρόχειρο» τῆς τελικῆς μορφῆς ποὺ περιέχεται στὸ χειρόγραφο Μαυροκορδάτου— καὶ στὴν Εἰσαγωγὴ τῶν «Δακιῶν Ἐφημερίδων» δημοσίευσε τὴν περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου Ἀριστάρχη καὶ σχόλια ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τῶν κειμένων ποὺ παρέδιδαν τὰ δύο χειρόγραφα.¹⁷ Καὶ αὐτοῦ ὅμως τοῦ χειρογράφου δὲν γνωρίζαμε τὴν τύχη. Ἡ περιγραφὴ ὥστόσο ποὺ εἶχε δώσει ὁ Legrand διευκόλυνε καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ταύτιση.

Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο ποὺ πέρασε καὶ αὐτὸ στὰ χέρια τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ καὶ ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου

15. Περισσότερα γιὰ τὸν κατάλογο αὐτὸ τῶν ἔργων του καὶ τὴ χειρόγραφη παράδοσή του βλ. στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ὅ.π., σ. 32–33.

16. Ἐ. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. X.

17. Τὶς διαφορὲς ποὺ ἐντόπισε ἀνάμεσα στὰ δύο χειρόγραφα τὶς παρέθεσε ἀναλυτικὰ στὸν Πρόλογό του, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, Παρίσι 1880, σ. XII–XXIX.

Μπενάκη, με τὸν ἀριθμὸ 1 στὴ «συλλογὴ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ».¹⁸

Τὸ χειρόγραφο εἶναι χαρτῶο, τοῦ 18ου αἰῶνα, διαστάσεων 209×154 χιλ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ φ. V+σ. 54+φ. 2 λευκὰ+σ. 8+σ. 392+φ. 16 χ. ἀ.+σ. 600+φ. II. Τὸ χειρόγραφο ἔχει διαφορετικὴ δομὴ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ περιέχει δύο ἔργα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο: πρόκειται γιὰ μιὰ βιογραφία τοῦ ἡγεμόνα ἀδελφίου συγγραφέα, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι ἄλλος, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Legrand, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Δαπόντε.¹⁹ Ἀκολουθοῦν δύο λευκὰ φύλλα καὶ στίς σ. 1-6 ἓνα ἔμμετρο ἐγκώμιο τοῦ Δράκου Σούτζου πάλι γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο.²⁰ Στὸ δεύτερο μέρος περιέχονται οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες»: τὸ κείμενό τους ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ σ. 8 ὡς τὴ σ. 391, παρεμβάλλονται 16 φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση, ποὺ περιέχουν τὸν πίνακα τῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 1739 (αψλθ'), καὶ τὸ ἔργο ὁλοκληρώνεται στὴ σ. 599.

Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ δύο παρατηρήσεις ποὺ προκάλεσε ἡ αὐτοψία τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ. Ἡ πρώτη: πρὶν ἀπὸ τὸν Σταυράκη Ἀριστάρχη τὸ χειρόγραφο πέρασε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζῆ. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐγκώμιο τοῦ Δράκου Σούτζου καὶ τρεῖς συμπληρώσεις, στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ πίνακα περιεχομένων ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸ κείμενο τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ ὑποστηρίξουμε μὲ βεβαιότητα. Ἡ δεύτερη, συνακόλουθη τῆς πρώτης: ὁ λόγιος αὐτὸς Κωνσταντινουπολίτης φαίνεται πὼς διέθετε στὴ βιβλιοθήκη του αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Δαπόντε, ὅπως καὶ σὲ ἄλλη περίπτωση εἴχαμε διαπιστώσει.²¹

ΜΑΧΗ ΠΑΤΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

18. Ὁ Δαμιανὸς Κυριαζῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ δώρησε στὴ Γεννάδειο δώρησε τὸ 1953 δεκαοκτὼ χειρόγραφα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη.

19. Ε. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. XXIX. Τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει στίς σ. τλε'-τνβ' μὲ τὸν τίτλο «Σημειώσεις εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου».

20. Καὶ αὐτὸ τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει ὁ Ε. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. υμγ'-υμζ'.

21. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸ χειρόγραφο Paris. Suppl. Gr. 1375, αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ποὺ σώζει τὸ ἔργο «Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας ἀνελλιπῆς, καὶ λεπτομερῆς, συλλεχθεῖσα καὶ στιχορρηγθεῖσα παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε τοῦ μετονομασθέντος Καισαρίου» βλ. Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζῆ καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ χειρογράφου Paris. Suppl. Gr. 1375», *Ἑλληνικά* 49 (1999), 68-69.